

آزاده عباسی

دانش پژوه دوره دکتری دانشگاه اصول دین تهران

چکیده

امام سجاد(ع) یکی از مصادیق قرآن ناطق هستند و بیانات ارزش مند ایشان دارای مبانی قرآنی است. این مدعا با تکیه بر شواهدی بدست می آید که این شواهد عبارتند از: استناد مستقیم به آیات قرآن، تطبیق بیانات امام سجاد(ع) به آیات قرآن، الفاظ قرآنی و بیان اهمیت قرآن. با توجه به مثال های ذکر شده درخصوص این شواهد، بدست می آید که بیانات امام سجاد(ع) دارای پایه و اساس و مبانی قرآنی و مبتنی بر تعالیم وحی است.

مقدمه

بر اساس حدیث متواتر ثقلین که از فریقین نیز نقل شده و مورد اتفاق همگان است، امام سجاد(ع) به عنوان یکی از مصادیق بارز عترت رسول خدا(ص)، تالی قرآن است و کلام ایشان همواره همراه قرآن است و این همراهی تا روز قیامت باقی خواهد ماند، و از قرآن جدا نخواهد شد. البته بنابر سایر احادیث موجود، حضرت امام سجاد(ع) از زمره کسانی هستند که تبیین قرآن را بر عهده دارند. با وجود این توصیفات از زین العابدین(ع)، سؤال اینجاست که آیا بیانات و گفتارهای امام سجاد(ع) از ریشه و بنیان قرآنی برخوردار است یا خیر؟ به عبارت دیگر مبانی قرآنی گفتارهای امام سجاد(ع) چیست؟

برای پاسخ به این سؤال توجه به این نکته ضروری است که به طور کلی بیانات امام سجاده^(ع) را می توان به دو بخش تقسیم کرد. بیاناتی که در صحیفه سجاده آمده است و بیاناتی که در صحیفه سجاده نیامده است، اما در سایر منابع حدیثی با اسنادی معتبر و محکم وجود دارد. که از آن جمله می توان به مسند امام سجاده^(ع) نوشته عزیزالله عطاردی اشاره کرد. در این کتاب روایات امام سجاده، تحت عنوان فصولی ذکر شده است که برخی از این فصول عبارتند از: علم، توحید، نبوت، امامت، مناقب اهل بیت، القرآن، الشیعة الاصحاب، فضائل اشقیه، الایمان و الکفر، الدعا و...

درخصوص صحیفه سجاده، توجه به این نکته لازم و ضروری است که ویژگی مهم و بارز که این کتاب ارزشمند هماهنگی فوق العاده با قرآن کریم می باشد. مطالب صحیفه نه تنها موافقت ظاهری با قرآن دارد؛ بلکه برای هر فقره از دعاهای صحیفه می توان شاهدی قرآنی یافت و برای شرح و توضیح آن به آیه ای از قرآن کریم استناد کرد. دانشمندان و محققان بر این نکته باور دارند که از نظر محتوا رابطه ای عمیق میان صحیفه سجاده و قرآن وجود دارد و این رابطه تا جایی عمیق و ناگسستنی است که صحیفه سجاده را «اخت القرآن» نامیده اند. همچنین باید توجه داشت که رمز این هماهنگی ریشه علوم ائمه اطهار^(ع) است که از در منبع فیض الهی حاصل می شود و چون قرآن و صحیفه سرچشمه ای واحد دارند تعالیم این دو هماهنگ و مطابق با یکدیگر است. البته این هماهنگی در سایر بیانات امام سجاده^(ع) نیز وجود دارد. برای مثال در «رسالة الحقوق» که از جمله بیانات مهم امام سجاده^(ع) است آمده است که: «و اما حق بصرک عما لایحل لک و ترک ابتذاله إلیاً لموضع عبرة تستقبل بها بصراً أو تستفید بها علماً فان البصر باب الاعتبار».^۱

همان طور که ملاحظه می شود امام^(ع) در این بیان خود از مفاد آیه ۳۱ سوره نور در خصوص چشم و نگاه بهره برده اند. به همین ترتیب امام سجاده^(ع) در تمامی بیانات خود از قرآن کریم بهره های فراوان برده اند و از آیات قرآنی، به عنوان مبانی کلام خود استفاده کرده. با توجه به دعای ۵۲/ صحیفه ایشان قرآن را به عنوان کتابی از طرف خداوند پذیرفته اند و به این امر اقرار کرده و می فرمایند: «قبلت کتابک» صحیفه سجاده،^۲ و در دعای دیگری برای بیان وجه هدایت گری قرآن می فرمایند که قرآن نور است: «وجعلته نوراً نهتدی من ظلم الضلالة».^۳

نکته قابل ذکر این که امام سجاده(ع) در دعاهای خود همواره از خداوند می خواهند در برابر کلام الهی توفیق یابند تا حق قرآن را ادا نمایند و تسلیم اوامر آن باشند؛ آن حضرت در این خصوص می فرماید: «فاجعلنا ممن یرعاه حق رعایته و یدین لک باعتقاد التسلیم لمحكم آیاته»^۴

پس از بررسی های بسیار در بیانات امام سجاده(ع) - چه دعاهای موجود در صحیفه و چه سایر احادیث - به دست می آید که قرآن در بیانات آن امام همام همچون سایر ائمه از اهمیت ویژه ای برخوردار است. از این رو می توان گفت که آیات قرآن مبنای محکم بیانات آن امام معصوم است. و دلیل این مدعا برخی شواهدی است که در ادامه ذکر می گردد. این شواهد را می توان به چهار بخش کلی تقسیم کرد:

۱. استناد مستقیم به آیات قرآن در بیانات امام سجاده(ع)

امام سجاده(ع) در مجموع بیانات خود به آیات قرآنی استناد فرموده اند. بطوری که می توان گفت آیات قرآن کریم حدود ۴۷ بار در ادعیه صحیفه آمده است و این درحالی است که این عدد در سایر بیانات حضرت به غیر از صحیفه بسیار فراتر از این تعداد است. در ادامه به ذکر مثال هایی در این خصوص می پردازیم:

در صحیفه آمده است:

«حتی اذا بلغ أقصى أثره و استوعب حساب عمره قبضه إلی ما ندبه إلیه من موفور ثوابه أو محذور عقابه لیجزی الذین اساءوا بما عملوا و یجزی الذین أحسنوا بالحسنى عدلانه تقدست اسمائه و تظاهرت الآووه لایسال عما یفعل و هم یسألون».^۵

در این بخش از دعای اول صحیفه سجادیه، دو عبارت به کاررفته است که درست دو آیه از قرآن کریم است.

در سوره مبارکه نجم می خوانیم:

«ولله ما فی السموات و ما فی الارض لیجزی الذین أساءوا بما عملوا و یجزی الذین أحسنوا بالحسنى» (نجم، ۳۱/۵۳)؛ و هر چه در آسمان ها و زمین است از آن خداست، تا کسانی را که بد کرده اند به آن چه انجام داده اند کیفر دهد و آن ها را که نیکی کرده اند، پاداش

بهرتر دهد. که بخشی از این آیه مبارکه - چنان که ملاحظه می شود - دقیقاً در بیانات امام (ع) آمده است و حضرت به آن استناد فرموده اند.

آیه دیگر، آیه ۲۳ سوره انبیاء است. در این آیه مبارکه می خوانیم:

«لَا يَسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَ هُمْ يَسْئَلُونَ» (انبیاء، ۲۳/۲۱)؛ [خدا] از آن چه می کند بازخواست نمی شود، ولی آنها بازخواست می شوند. که این آیه مبارکه در این قسمت از دعای اول صحیفه ی سجادیه به چشم می خورد و حضرت برای بیان مطالب خود به آن استناد کرده اند. در سایر بیانات حضرت آمده است:

قال علی بن الحسین (ع): ان الله عزوجل علم انه يكون في آخر الزمان اقوام متعمقون فأَنْزَلَ اللهُ تَعَالَى: «قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ» و الآيات من سورة الحديد إلى قوله: «عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ» فمن رام وراء ذلك هلك. ۶

نکته شایان ذکر این که تفاسیر برخی از آیات که از آن حضرت سؤال شده و در موارد متعددی از جانب آن حضرت بیان گردیده است در حدود ۱۲۲ روایت است. ۷ چون در آن ها به عین الفاظ آیات پرداخته می شود در این بخش از سخنان حضرت قرار خواهند گرفت. بنابراین می توان گفت که مبنای بسیاری از سخنان آن حضرت، توضیح و تفسیر آیات قرآن بوده است.

البته گاهی هم امام در ضمن سخنان خود. به این مطلب اشاره دارند که این عبارت آیه ای از قرآن کریم است. برای مثال حضرت می فرمایند: ۸

فقلت و قولك الحق الاصدق و اقسمت و قسمك الابر الاوفى «و في السماء رزقكم و ما توعدون» ثم قلت: «فورب السماء و الارض انه لحق مثل ما انكم تنطقون».

این عباراتی که حضرت خطاب به پروردگار عرضه داشته اند، آیات ۲۲ و ۲۳ سوره مبارکه ذاریات است.

۲. تطبیق بیانات امام سجاد (ع) با آیات قرآن

بخش دوم شواهد موجود، عبارت است از بیاناتی از امام سجاد (ع) که اگر چه عیناً لفظ آیه در آن نیامده است، اما دقیقاً مطابق با آیات قرآن کریم و مضمون آن ها می باشد. این

نکته گویای احاطه کافی و وافی حضرت، به آیات قرآن کریم می باشد و شاید بیانات خود را بر اساس آن آیات تنظیم و بیان نموده است. با تکیه بر این شواهد بدست می آید که بیانات آن حضرت و از مبانی قرآنی برخوردار است. در ادامه به ذکر شواهدی در این خصوص می پردازیم.

الف) در صحیفه سجادیه

«حمدا تقر به عیوننا اذا برقت الابصار و تبيض به وجوهنا اذا اسودت الابصار».

با کمی دقت بدست می آید که این دعای صحیفه با آیاتی از قرآن کریم تطبیق دارد. این تطبیق به شرح زیر است:

- «حمدا» تطبیق دارد با آیه؛ «الحمد لله رب العالمین» (حمد، ۱/۱)؛ ستایش خدای را که پروردگار جهانیان است.

- «تقر به عیوننا اذا برقت الابصار» تطبیق دارد با آیات؛ «فاذا برق البصر» (قیامت، ۷/۷۵)؛ آن گاه که چشم خیره گردد. و همچنین؛ «لیوم تشخص فيه الابصار» (ابراهیم، ۴۲/۱۴)؛ برای روزی که چشم ها در آن، خیره می شود.

- «و تبيض به وجوهنا»، تطبیق دارد با آیه؛ «یوم تبيض وجوه» (آل عمران، ۱۰۶/۳)؛ روزی که چهره های سفید شود.

- «اذا اسودت الابصار» تطبیق دارد با آیه؛ «ضاحكة مستبشرة» (عبس، ۳۹/۸۰)؛ خندان و شادمان.

ب) در سایر بیانات حضرت:

کان من دعاء السجادة) اذا ذکر الشیطان فاستعاذته... اللهم... اجعل بیننا و بینة ستر لا یهتکه و ردما مصمتا لا یفتقه. ۹

این بیان امام سجاده(ع) که طبق برخی از نقل ها در صحیفه نیز آمده است با این آیه از قرآن کریم تطبیق دارد:

«واذا قرأت القرآن جعلنا بینک و بین الذین لا یؤمنون بالآخرة حجابا مستورا» (اسراء، ۴۵/۱۷)؛ و چون قرآن بخوانی، میان تو و کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند حجابی نامرئی قرار می دهیم.

از این نوع می توان به مثال دیگری نیز اشاره کرد:
 قال علی بن الحسین (ع): من قال اذا أوی الی فراشه:
 «اللهم انت الاول فلاشیء قبلک و انت الظاهرة لاشیء بعدک و انت الباطن
 فلاشیء دونک و انت الآخر لاشیء بعدک». ۱۰
 با کمی دقت به دست می آید که این بیان ارزشمند امام سجاده (ع) تطبیق دارد با آیات
 ابتدای سوره حدید، در ابتدای این سوره می خوانیم:
 «هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شیء علیم» (حدید، ۳/۵۷)؛ اوست اول و
 آخر و ظاهر و باطن، و اوست که به همه چیز داناست.

۳. الفاظ قرآنی

بخش سوم شواهد موجود بر مبنای قرآنی بیانات امام سجاده (ع) تعابیر و عبارات قرآنی
 امام است که دلایلی با اعراب و یا ضمائر اصلی آن عبارت در قرآن، متفاوت می باشد. به
 عبارت دیگر حضرت به نوعی از آیات قرآن بهره برده اند، اما نه عین لفظ آیات را ذکر کرده
 و نه بیان ایشان مطابق با مضمون آیه است؛ بلکه صرفاً از الفاظ قرآنی برای بیان مطالب
 خود استفاده کرده اند. در ادامه به ذکر چند مثال می پردازیم:

الف) در صحیفه سجادیه

«حمدا یرتفع منا إلی اعلی علیین فی کتاب مرقوم یشهده المقربون». ۱۱
 همان طور که ملاحظه می گردد، عبارت «کتاب مرقوم» که در این بیان ارزشمند از دعای
 امام سجاده (ع) آمده است، عبارتی قرآنی است. با این تفاوت که در آیه مبارکه قرآن کریم این
 عبارت در حالت رفعی قرار دارد. «کتاب مرقوم» (مطففین، ۲۰/۸۳)؛ نامه ای نوشته و خواناست.
 و همچنین عبارت بعد از آن یعنی «یشهده المقربون» (مطففین، ۲۱/۸۳)؛ که مقربان آن را
 می بینند. دقیقاً یک آیه از قرآن کریم است و عیناً در این بیان حضرت ذکر شده است.
 ب) در سایر بیانات حضرت:

«ما بال اقوام اذا ذکر عندهم آل ابراهیم فرحوا و استبشروا و اذا ذکر عند آل
 محمد (ص) اشمأزت قلوبهم و...». ۱۲

عبارت «اشمأزت قلوبهم» یک صبغه قرآنی دارد که در این بیان امام (ع) نیز به کار رفته

است. در قرآن کریم چنین آمده است که :

«و اذا ذكرا لله وحده اشمأزت قلوب الذين لا يؤمنون بالآخرة...» (زمر، ۳۹/۴۵)؛ و چون خدا به یگانگی یاد شود، دل‌های کسانی که به آخرت ایمان ندانند، دچار نفرت می‌شود. همانطور که ملاحظه می‌شود حضرت در این بیان خود از یک عبارت قرآنی استفاده می‌کنند اما عینا لفظ قرآن نیست.

۴. بیان اهمیت قرآن

بخش پایانی از شواهد موجود بر که بر مبنای قرآنی این که بیانات امام سجاد(ع) دلالت دارد، عبارت است از این که حضرت در بسیاری از بیانات خود به بیان جایگاه رفیع و ارزشمند قرآن می‌پردازند و در تمجید از قرآن مطالبی را بیان می‌کنند که این نوع سخنان، خود، نشان از ارتباط عمیق آن حضرت با قرآن دارد. حتی در برخی از موارد آن حضرت در مقام ثناگویی قرآن کریم هستند. در ادامه به ذکر مثال‌هایی در این خصوص می‌پردازیم:

الف) صحیفه سجادیه

زیباترین تعابیر امام سجاد(ع) در دعای ختم قرآن یعنی دعای ۴۲ صحیفه آمده است. به جرأت می‌توان گفت که این دعا، یک دوره قرآن شناسی است و امام(ع) در آن زمان، با وجود خفقان حاکم که همه به دنبال دنیا و یا علوم وارده بوده‌اند، همگان را متوجه عظمت نهفته در قرآن می‌سازند. در بخشی از این دعا می‌خوانیم:

«وفرقانا فرقت به بین حلالک و حرامک». ۱۳

در این بیان، حضرت می‌فرمایند که قرآن جدا کننده حلال و حرام و مشخص کننده حد و مرز میان حلال و حرام می‌باشد.

ب) در سایر بیانات حضرت

امام سجاد(ع) در سایر بیانات خود که در صحیفه سجادیه نیامده است نیز، به بیان عظمت و جلالت قرآن می‌پردازند. در برخی از این بیانات می‌خوانیم:

- علی بن الحسین(ع) یقول: «آیات القرآن خزائن فکلما فتحت خزانه ینبغی لک أن

تنظر ما فیها». ۱۴

- قال علی بن الحسین(ع): «لومتّ من بین المشرق و المغرب لما استوحشت بعد أن

يكون القرآن معي». ۱۵.

یکی از بارزترین بیانات امام سجاده^(ع)، در خصوص قرآن است. ایشان به هر مناسبت به بیان جایگاه و اهمیت قرآن می پردازند و البته واضح است، هنگامی که فردی خود، به بیان جایگاه قرآن می پردازد، باید مبنای گفتارهای خود را نیز، قرآن قرار دهد.

نتیجه گیری

امام سجاده^(ع) یکی از معصومین هستند که به بیان حدیث ثقلین خود، تالی قرآن می باشند. با توجه به مطالب مطرح شده به دست می آید که کلام این امام علاوه بر فصاحت و الا از صبغه قرآنی نیز برخوردار است و این بدان معنا است که مبانی گفتارها و بیانات امام سجاده^(ع) یک کاملاً قرآنی است و سخنان ایشان مبتنی بر تعالیم الهی می باشد.

۹. مصباح کفعمی/ ۲۳۱.

۱۰. بحارالانوار، ج ۱۶/ ۲۱۴.

۱۱. صحیفه سجادیه، دعای اول.

۱۲. امالی، طوسی، ۱/ ۱۳۹.

۱۳. صحیفه سجادیه، دعای ۴۲.

۱۴. الکافی، ۲/ ۶۰۹.

۱۵. الکافی، ۲/ ۶۰۲.

۱. تحف العقول/ صفحه ۲۵۵؛ امالی، صدوق/ ۲۲۱.

۲. صحیفه سجادیه، دعای ۵۲، بند ۶.

۳. صحیفه سجادیه، دعای ۴۲.

۴. همان.

۵. صحیفه سجادیه، دعای اول.

۶. الکافی، ج ۱/ ۹۱.

۷. مسند امام سجاده^(ع)، ج ۱/ ۴۳۴-۳۷۶.

۸. صحیفه سجادیه، دعای ۲۹.